

УДК 347.627.4(477)

Т. С. КИРИЧЕНКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права та процесу**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ «КОНКУБІНАТ»: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ

Досліджено питання про поняття та підстави виникнення конкубінату. Наведено позитивні й негативні правові наслідки співжиття.

КИРИЧЕНКО Т. С. ПОНЯТИЕ «КОНКУБИНАТ»: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ, ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Исследован вопрос о понятии и основаниях возникновения конкубината. Приведены позитивные и негативные правовые последствия сожития.

KYRYCHENKO T. THE NOTION «CONCUBINAGE»: PROBLEMS, GROUNDS OF ORIGIN

Problem on notion and grounds of origin of concubinage is researched. Positive and negative law consequences of concubinage are specified.

Існування фактичних шлюбних відносин сьогодні породжує низку спірних питань. Одним із найбільш дискусійних є питання критеріїв самого факту спільного мешкання, визначення моменту, з якого конкубінат набирає чинності. На даний час існує суперечність у нормативному регулюванні даного питання: з одного боку, закон не визнає фактичних шлюбних відносин як одні з форм офіційного визнання співжиття між чоловіком та жінкою, з іншого боку – даний вид сімейних відносин у сфері майнових та аліментних відношень визнається державою.

Мета статі – визначити підстави виникнення конкубінату та через розкриття поняття «конкубінат» визначити мотивацію даного явища, розглядаючи його в різних аспектах: історичному, соціальному та правовому.

Багатьма вченими досліджувалися історичні форми шлюбу. Сутність та умови його укладення достатньо широко висвітлювали такі зарубіжні вчені: Ш. Бедан, Ж. Бонекас, М. Бромлі тощо; серед вітчизняних учених сімейні відносини досліджували: М. В. Антокольська, А. М. Белякова, Ю. Н. Власов, Л. М. Волчанська, В. К. Волчинський, Н. І. Гайдаєнко-Шер, Т. В. Гниденко, Л. Ю. Грудцина, В. І. Данилін, С. В. Дармодеїн, Ю. О. Єжов, В. В. Залеський, С. А. Іванова, О. С. Іоффе, І. М. Кузнецова, М. І. Кулагін, Л. Б. Максимович, С. А. Муратова, А. М. Нечасва, П. Л. Полянський, В. К. Пучинський, Л. М. Пчелінцева, С. І. Реутов, В. А. Рясенцев, П. І. Седугін, М. Б. Смоленський, Е. Л. Страунінг, Л. Р. Сюкіяйнен, Н. Н. Тарусина, В. А. Туманова, О. А. Хазова, Г. Ф. Шершеневич, Л. М. Ентін тощо.

Новий Сімейний кодекс України (далі – СКУ) закріпив у п. 1 ст. 21 поняття шлюбу: «Шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадського стану» [2]. Тобто єдиною можливою формою шлюбу, що визнається законом, є цивільний шлюб, бо, як вказує ст. 21, у «релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка і жінки прав та обов'язків, які надаються шлюбом» [3, с. 55].

Незважаючи на те, що СКУ визначив, яку форму сімейного життя чоловіка та жінки слід вважати єдиною можливою, у деяких правових питаннях він урівнює зареєстрований шлюб та незареєстрований. Так, у п. 2 ст. 21 закріплено: «Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення у них шлюбних прав та обов'язків» [4, с. 88]. Разом із тим ст. 74 СКУ вказує: «Якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не одружені між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними». З цього можна зробити висновок, що незважаючи на те, що СКУ не визнає шлюбом фактичні відносини, він наділяє фактичне подружжя такими самими правами, як і законних чоловіка та дружину, тобто ст. 74 і пункти 1 та 2 ст. 91 СКУ суперечать принципам сімейного законодавства [5, с. 48]. О. Грічук пропонує ввести конкубінат у законодавство як іспитовий термін, який, на його думку, дасть молодятим від можливість оцінити справжнє ставлення один до одного.

Конкубінат може бути використаний як

механізм для того, щоб обійти деякі статті СКУ, наприклад ст. 26 СКУ, а також шлюб із недієздатними особами.

Постанова Пленуму Верховного суду України від 12 червня 1998 р. № 16 «Про вживання судами деяких норм кодексу про шлюб та сім'ю України» вказує, що у справах про розірвання шлюбу не можуть брати участь треті особи, предметом судового розгляду не можуть бути вимоги щодо майна, право на яке оспорується у встановленому порядку третіми особами, отже, учасники конкубінату не мають право на участь у процесі про розірвання шлюбу і поділ майна як треті особи, подружжя фактично може оспарювати права на будь-яке майно в окремому провадженні, при цьому сам факт оспарювання права на майно подружжя учасником конкубінату автоматично виключає таке майно з подільного [1, с. 21].

На наш погляд, проживання в конкубінаті не дає стовідсоткової можливості оцінити справжнє ставлення молодят одне до одного. По-перше, з моральної точки зору молодята знаходяться в різних психологічних станах. У жінки в такому шлюбі не виникає бажання народити дитину, а якщо і виникає, то як можливість швидше зареєструвати шлюб. Чоловік втрачає так звану «свободу» та отримує додаткові права та обов'язки, які закріплені в СКУ. Жінка та дитина з правової точки зору є більш захищеними в зареєстрованому шлюбі.

Щоб детальніше з'ясувати дане питання, необхідно розкрити питання поняття шлюбу та конкубінату, застосовуючи історико-правовий метод дослідження.

Як зазначає Л. Драгневич, легалізувати конкубінат не проблема, але проблемою є сама мотивація даного явища. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розглянути поняття «конкубінат» у різних аспектах – історичному і соціальному [6, с. 22].

Поняття шлюбу у вітчизняному правознавстві відвіку несе у собі правовий початок. Традиція пов'язувати шлюб із дотриманням певної процедури його оформлення характерна для права та сходиться до права Візантії. Наприкінці IX ст. (близько 893 р.) імператор Лев Мудрий видав закон, який приписував одружуватися не інакше як за допомогою церковного вінчання. Лише такий шлюб отримував державну підтримку; недотримання цієї форми каралося державою й канонами державної релігії, а укладений союз вважався незаконним. Через два століття у 1095 р. вимога узаконення шлюбу була поширена й на нижчі прошарки суспільства – рабів і кріпаків.

У західних християнських державах склалася інша ситуація. На відміну від православного трактування шлюбу, римо-католицька церква тривалий час не вважала обов'язковим для укладення шлюбу дотримання яких-небудь особливих процедур, хоча й рекомендувала католикам отримання церковного благословення. Тому в державах, де панував католицизм, визнавалися так звані таємні шлюби. Як відзначає Н. С. Суворов, до XVI ст. існував звичай, за яким священник передавав наречену нареченому й оголошував їх чоловіком та дружиною. Лише з прийняттям постанов Тридентського собору (середина XVI ст.) у західних християнських державах юридична дійсність шлюбу стала повною мірою пов'язуватися з дотриманням особливої прилюдної процедури [7, с. 24]. При цьому обов'язковим було, як і раніше, не церковне вінчання, а вираження згоди на шлюб перед трьома свідками, одним з яких був приходський священник.

У країнах, орієнтованих на православ'я, шлюб став розглядатися лише як узаконене співжиття, а в країнах, де панував католицизм, навпаки, правові наслідки тривалий час могли породжувати сам факт простого співжиття, що оцінювався як шлюб.

Фактичні шлюбні відносини як соціальне явище існували завжди, але останніми роками воно набуває дедалі ширших масштабів. Майже третина всіх дітей сьогодні народжується поза законом. Половина позашлюбних дітей реєструється за спільною заявою обох батьків. Під час перепису традиційно виявляється більше жінок, які стверджують, що вони перебувають у шлюбі, ніж чоловіків, які зізнаються в цьому, – така ситуація характерна для багатьох країн.

М. В. Антокольська визнає, що фактичні шлюбні відносини набувають дедалі більшого поширення. Тому обмежитися просто констатацією факту, що вони не породжують правових наслідків, на її думку, неправильно. «Фактичний шлюб, – вважає М. В. Антокольська, – не слід прирівнювати до зареєстрованого повністю, але за ним доцільно було б визнати деякі правові наслідки у сфері майнових відносин» [8, с. 75], зокрема за чоловіком, що проживає тривалий час у фактичних шлюбних відносинах, можна було б визнати право на аліменти, на спадкоємство згідно із законом, а також можна прямо дозволити фактичному подружжю укладати шлюбні угоди, у тому числі й з умовою про поширення на їхнє майно режиму загальної спільної власності подружжя [8, с. 75].

В. І. Данилін і С. І. Реутов відзначають, що в юридичній літературі часто фактичні шлюбні відносини визначають як співжиття чоловіка та жінки, як легковажний зв'язок, що є, на їх погляд, неправильним. Фактичні шлюбні відносини, на їх думку, – це більш-менш тривалі і стійкі стосунки чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть загальне господарство; як правило, фактичні відносини шлюбу, за їх спостереженням, виникають між особами зрілого віку (від 25 до 50 років). Сам термін «співжиття», що означає і спільне життя кого-небудь, і любовний зв'язок, на думку співавторів, невдалий.

У правовому контексті, відзначають В. І. Данилін і С. І. Реутов, фактичні шлюбні відносини не ідентичні шлюбу, оскільки відсутня конституційна ознака. Уже на початку 70-х років минулого століття С. І. Реутов проводив думку про допустимість повернення родинно-правового захисту «фактичного шлюбу» [9, с. 54]. Фактичний шлюб учений називає правовою реальністю, яка виявляє себе в ході кожного перепису населення і є показовою в кількісному відношенні. До того ж, фактичний шлюб, на його думку, є особливим різновидом позашлюбного союзу, будучи стійким зв'язком чоловіка та жінки, що визнається суспільством з елементами спільного мешкання і ведення спільного господарства; за своєю метою та соціальним змістом фактичний шлюб і шлюб зареєстрований тотожні, «... бо фактичний шлюб – не цивільно-правова операція, що побічно впливає із чинного закону, а союз переважно особистого характеру, дуже близький до зареєстрованого шлюбу» [9, с. 67]. Л. П. Короткова і А. П. Вихров, навпаки, вважають, що сім'я утворюється і перебуває лише в рамках закону. Співжиття без реєстрації не породжує родинно-правових наслідків і свідчить про легковажність у шлюбних стосунках, про їх аморфність і ненадійність, про безвідповідальність перед сім'єю і суспільством, а кінець кінцем – про неприйняття сім'ї, що визнається законом і державою [10, с. 142].

Останнім часом фактичний шлюб частіше відносять до різновиду передумов виникнення

тих або інших правовідносин – до фактичних станів (разом із фактичним вихованням дитини, фактичним розлученням тощо). На думку Н. Н. Тарусиної, фактичний шлюб більше за інші фактичні стосунки піддається правовій дискримінації, яка починається в термінологічному полі і закінчується в просторі правових наслідків.

Історія питання свідчить, що кордони ці вельми рухливі і розмиті, але, безумовно, можна виділити загальні риси «фактичного шлюбу» або співжиття чоловіка та жінки, які ми розуміємо як синоніми. Союзи осіб однієї статі також розглядаються як спеціальний різновид позашлюбних союзів, і хоча зарубіжні законодавства повільно рухаються до надання таким союзам легального статусу, вітчизняне суспільство не визнає їх матримоніальною нормою. М. Босанац пропонує декілька класифікацій позашлюбних союзів. З точки зору прилюдності, позашлюбні союзи можуть бути анонімними і неанонімними. За ознаками тривалості вони поділяються на випадкові, тимчасові і стійкі – конкубінат [11, с. 34].

До підстав формування подібних союзів відносять також складність шлюбнорозлучного процесу. До ХХ ст. церква володіла абсолютною монополією на шлюби і розлучення. Іншим чинником, що визначає виникнення конкубінату, є економічний, який виражається у відсутності засобів для оформлення відносин, віддаленість місця реєстрації від будинку. Подібний союз був своєрідним протестом проти монополії церкви на укладення і розірвання шлюбу, втручання соціальних інститутів у приватне життя.

Частина авторів виділяє зовнішні щодо інституту сім'ї причини – власність. Соціальна структура, держава релігія і пов'язують їх з глобальними соціальними змінами ХХ ст.

Таким чином, поняття «конкубінат» багатогранне й різноманітне, як і підстави його виникнення [12, с. 125].

Напрямами подальшої роботи в даній сфері є визначення ознак шлюбних відносин, а також строк знаходження у конкубінаті; врегулювання майнових та аліментних прав та обов'язків фактичних чоловіка та дружини.

Література

1. Мезинчук В. Конкубінат в Семейном кодексе / В. Мезинчук, С. Звезда // Юридическая практика. – 2004. – № 4. – С. 21.
2. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / [за ред. І. В. Жилінкової]. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
3. Пацурківський Ю. П. Цивільне та сімейне право України : метод. посіб. / Ю. П. Пацурківський. – Чернівці : Рута, 2003. – 84 с.
4. Сімейне право України / [Ариванюк Т. О., Бірюков І. А., Гопанчук В. С. та ін. ; за ред. В. С. Гопанчук]. – К., 2002. – 168 с.

5. Грічук О. Проблеми фактичних шлюбних відносин у Сімейному кодексі України / О. Грічук // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 12. – С. 48–49.
6. Драгневич Л. Конкубінат у Сімейному праві України / Л. Драгневич, Е. Фурса // Юридическая практика. – 2004. – № 4. – С. 21–22.
7. Суворов Н. С. О гражданском браке / Н. С. Суворов // Временник Демидовского юридического лицея [Книги 43–44]. – Ярославль : Типо-лит. г. Фальк, 1887. – 93 с.
8. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву / М. В. Антокольская. – М. : Юрист, 1995. – 120 с.
9. Юридические факты в советском семейном праве / [В. И. Данилин, С. И. Реутов]. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.
10. Короткова Л. П. Семья – только в рамках закона / Л. П. Короткова, А. П. Вихров // Правоведение. – 1994. – № 5–6. – 160 с.
11. Босанац М. Внебрачная семья / М. Босанац ; под ред. Н. М. Ершовой ; пер. с сербохорват. – М. : Прогресс, 1981. – 297 с.
12. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов: Буржуазный век / Э. Фукс ; пер. с нем. – М. : ТЕРРА-TERRA ; Республика, 1996. – 328 с.

Надійшла до редколегії 26.05.2010
